

Barcelona, creixement d'una metròpoli (resum de tesi doctoral)

por R. FERRAS

El text que a continuació publiquem constitueix un breu resum de la tesi doctoral, que sota el mateix títol (*Barcelone, Croissance d'une métropole*), l'autor presentà, per l'octubre de 1975, a la Universitat Paul Valéry, de Montpeller. El Tribunal, que fou presidit pel professor Vilà Valentí —deferència que agraïm sincerament—, estava constituït pel director de la tesi (professor Raymond Du-grand, de la Universitat Paul Valéry, de Montpeller) i pels professors Jacqueline Beaujeu-Garnier, de la Sorbona, Edmond Cros, de Montpeller, i Bernard Kayser, de Toulouse.

Aquest any s'està preparant una edició policopiada de l'esmentat treball, i sabem que, per l'any vinent, hom en prepara la publicació a cura d'Éditions Anthropos, de París. Malgrat la brevetat de las pàgines que segueixen, creiem que el lector sabrà copsar perfectament el gran esforç que l'autor ha realitzat sobre un tema tan complex com el barceloní. Sota la pauta d'uns enfocaments ben escollits, ben nets i clars, ha sabut sintetitzar nombrosos treballs i una ben diversa informació, i ha escatit amb encert i profunditat diferents aspectes de la nostra ciutat i de l'àrea que l'envolta. D'aquesta manera, ha aconseguit una aportació realment decisiva als estudis que sobre Barcelona hom efectua. D'altra banda, la part gràfica, de la qual ens dol no poder-ne adjuntar una mostra, es realment molt reeixida.

No podríem cloure aquesta nota introductòria sense expressar la satisfacció que sentim pel fet que aquesta tesi doctoral d'en Robert Ferràs —que tracta precisament de la nostra ciutat— hagi contribuït a afermar encara més els lligams entre la Universitat de Montpeller i la de Barcelona, i entre els geògrafs llengüadocians i els catalans (**).

Una triple anàlisi estudia el problema de les relacions entre el creixement econòmic, la concentració de la població i la producció de l'espai edificat, a través

(*) Maître assistant a l'Institut de Géographie de la Universitat Paul Valéry de Montpeller.

(**) Nota del Consell de Redacció. La traducció del text francès ha estat feta per Carles CARRERAS, professor encarregat de curs del Departament de Geografia de la Universitat de Barcelona.

del cas concret d'una ciutat que ha conegut una industrialització precoç i l'arribada de nombrosos emigrants, que ha enregistrat una extensió espacial important. L'estudi s'organitza des de tres punts de vista succesius: el pes real de la metròpolis; la magnitud de l'acumulació de mà d'obra, i la realitat del creixement espacial. Aquests tres aspectes són indissociables, ja que el procés d'urbanització es desprèn a la vegada de la localització de grans empreses nades de la concentració de mitjans de producció i de l'organització social lligada a l'acumulació de la força de treball.

Barcelona, metròpolis?

En el context d'una oposició al centralisme madrileny, Barcelona s'erigeix ufanosa en una espècie d'«anti-Madrid» per les seves afinitats «europees», per la seva participació en una llarga història «mediterrània», pels seus esforços a l'accés d'una autonomia política. En conjunt, afirma un dinamisme heretat d'un passat econòmic poderós davant una capital artificial i recent, promoguda, però, a la categoria de pol administratiu, financer i industrial. La premsa, les editorials i la universitat confirmen el paper de centre intel·lectual que és recolzat pel renaixement de la llengua catalana. Aquesta «ciutat de fires i congressos» (Exposicions Universals del 1888, del 1929, i, potser, del 1980) està ben relacionada amb les grans metròpolis mundials.

El producte interior brut de Catalunya representa una cinquena part del total estatal. Barcelona, malgrat alguns dèficits i algunes mancances en el sector primari i en les indústries de base, presenta un ampli espectre de produccions (tèxtils, arts gràfiques, químiques, metallúrgiques) que en fan el primer pol industrial de la Península. Primer, però, només per la mà d'obra, per la producció, per l'«estadística», ja que el motor econòmic és exterior i el «fabricant» català és sotsmès a l'assalt de les firmes multinacionals. Un terç dels capitals estrangers invertits a Espanya es fixen a Catalunya, un 90 % dels quals a Barcelona. Provenents dels Estats Units, de Suïsa, d'Alemanya, s'orienten cap a la química, la metallúrgia, els productes alimentaris. Alhora, l'Institut Nacional de Indústria intervé al nivell d'una «sucursalització» de l'economia que tradueix ben bé el paper dirigista de l'estat; el símbol n'és la S.E.A.T., emanació de la F.I.A.T. torinesa, la seu social de la qual és a Madrid. De fet, però, això és una realitat falsa, ja que la decisió final sovint s'escapa de Madrid, com s'escapa de Barcelona.

La florida dels negocis que començà a cavall del segle XIX recobreix una sèrie de crisis: assegurances marítimes el 1857, societats de crèdit el 1866, crisi general del 1877 al 1882, després de l'intermedi de la «febre de l'or», companyies ferroviàries el 1898. El capitalisme local prengué les iniciatives i es va deixar desbordar, quan les operacions iniciades aparegueren com a rendibles, per la colonització econòmica interna o estrangera. El 1920 desaparegué la Banca de Barcelona (fundada el 1844), quan naixia la Banca de Catalunya, que tingué la mateixa sort el 1931; entre ambdues dates es desenvolupà una llarga agonia bancària, assenyalada per l'aparició dels «quatre grans»: bancs de Bilbao i de Vizcaya, Central i Español de Crédito, dos bascs i dos castellans.

Actualment, el primer banc de Barcelona és al quinzè lloc d'Espanya, i hom no en compta més que 4 entre els 30 primers. Al contrari, dues caixes d'estalvis domiciliades a Barcelona agrupen totes soles una quarta part dels diners dipositats en el conjunt de l'estat.

L'àrea d'influència de Barcelona no sobrepassa pràcticament el vell límit històric del Principat, i el port —que acaba de depassar els 10 milions de tones de tràfic— no serveix més que un hinterland limitat. Malgrat tots els trets característics del nivell superior en la jerarquia urbana que en fan una metròpolis regional indiscutible, Barcelona no és, de fet, sinò la fàbrica (per la producció industrial) i la guardiola (pels dipòsits d'estalvi) d'Espanya. La iniciativa, a mans de l'estat i de les grans firmes, la mena al nivell d'una metròpolis incompleta i sota tutela: la seva integració al sistema capitalista fa que el seu poder no s'exerceixi sinó en profit dels interessos estatals (per captura) o internacionals (per colonització).

El proletariat a Barcelona

La ciutat sola concentra el 5 % de la població espanyola; la província, l'11 %, i Catalunya, el 15 %; des de fa més de deu anys, Barcelona és al cap de les províncies receptores, amb una mitjana de 60.000 immigrants anuals (dues vegades més que Madrid), dels quals redistribueix la meitat. La marea andalusa ha superat els murcians i ha acabat amb la primacia catalana en el creixement des del 1953. De menys de 200.000 habitants a mitjan segle XIX, Barcelona ha passat a mig milió al començament del XX, atenyé el milió un xic abans de la Guerra Civil i s'ha doblat des d'aleshores. El sostre de saturació l'ha obligada a estendre's en forma de taca d'oli sobre els municipis veïns, que presenten unes taxes de creixement molt més altes que no les de la metròpolis.

El perfil mitjà de l'immigrant és el d'un «peó» jove i solter, enfrontat al problema de lloc de treball, d'habitatge, de la llengua, de la marginació. En resulta una pujada de les taxes de natalitat i només un quart dels nou-nats enregistrats a Barcelona són de pares catalans.

La inserció es produeix en un primer temps en els tuguris del centre vell, o a la perifèria per a les famílies. Les barraques, més «vergonyoses» perquè són més visibles, ofereixen en realitat condicions menys dolentes per a la integració del nou vingut al si de la comunitat. La seva fi és anunciada periòdicament, però en subsistien 4.000 el 1970, contra 20.000 el 1950. La barraca és, de fet, una «pre-urbanització»: el Somorrostro —situat a la platja— ha estat destruït poc abans que hom sabés que un pla de remodelació del sector marítim s'estava gestant, i les barraques de Montjuïc han deixat lloc a espais d'esplai i a jardins de plaer. El «nòmada urbà» és transferit així de barraca destruïda a barraca per a destruir (el «barraquisme horitzontal») fins a l'hipotètic apartament en un bloc immens (el «barraquisme vertical»).

Els grans blocs no marquen tan sols la perifèria; avancen cap el Vallès i el Baix Llobregat. Els promotors són essencialment de l'Obra Sindical del Hogar i del Patronato Municipal de la Vivienda, que han construït 30.000 i 20.000 habitatges, respectivament. El joc de l'especulació del sòl relega i concentra el pro-

letariat en els grans blocs dels suburbis (els «IX barris»). El seu allunyament, la inexistència d'equipaments, la manca d'espais lliures (sense parlar d'espais verds), l'ús de materials defectuosos reforcen la marginació social dels seus habitants, amb formes de subintegració comparables a les de les barraques, però a dins d'un marc legal i oficial.

En conjunt, la meitat de la població de l'aglomeració és sotsmesa a un cert nombre de precarietats, però pels «exclosos del centre» la mobilització ha succeït a la reivindicació. Contràriament als tuguris del centre o a les barraques, els grans blocs són cada cop menys la garantia d'una pobresa controlada i afavoreixen l'augment de les lluites urbanes.

Control del creixement i mutacions espacials

En un segle, la recerca d'una solució a nivell de la planificació urbana ha passat d'un espai de 97 km² (territori municipal) a 499 (els 26 municipis de la comarca) fins als 3.297 dels 162 municipis de l'àrea metropolitana: una mena d'«ordenació a posteriori» que va del «pla» de Barcelona fins a un quadrilàter de 100 km per 30. Tot això sense que hagi estat tinguda en compte cap mena de planificació regional i segons un esquema tancat, centrat sobre la ciutat i en el seu benefici exclusiu. La decisió final pertany al poder central, ja que qualsevol ordenació requereix una aprovació ministerial. La tria s'efectua sempre a profit de les infraestructures indispensables pel funcionament de l'organisme urbà i en detriment dels equipaments immediatament necessaris als seus habitants.

Des de l'enderroc de les muralles el 1854, l'esquematisme de les etapes apareix a través dels diferents elements d'una «ciutat-gigogne» (*): ciutat comtal intra-murs, contínuum urbà del pla, desbordament cap a les ciutats veïnes de l'Hospitalet i Badalona, convertides en suburbis, «Gran Barcelona» que s'adjunta la comarca definida el 1953: escombraria industrial i formiguer humà, «ciutat-territorio» en gestació.

El mateix esquematisme a nivell intra-urbà amb el nucli històric del «caso antic», que inclou la ciutat romana fixada dalt del Tàber i perllongants-se pel Raval esdevingut «Barri Xino»; el tauler de dames de l'eixample degut a Cerdà el 1859; els centres suburbans com Gràcia, relegats a poc a poc a l'anonimat; els suburbis recents on els blocs dels «polígons residencials» uniformitzen el teixit industrial antic.

En conjunt, estratègies diverses s'encreuen, però no expressen sinó una sola finalitat, el control de la producció de l'espai urbà, quan creixen les distorsions entre el creixement econòmic i l'extensió urbana, les contradiccions entre les necessitats de la indústria i la reproducció de l'espai edificat, els conflictes entre planificació i condicions de vida del proletariat, i quan es confirma la conquesta encara enganyosa però ja ben forta sobre el rera-país.

Mère Gigogne, personatge teatral creat el 1602, geganta de les faldilles de la qual sortia una multitud d'infants, expressió aplicada per a indicar una gran reproducció (Nota del traductor).

Els agents interventors (grans propietaris, societats immobiliàries, grans empreses) amb la pràctica de plans parcials, tenen la possibilitat de canviar la qualificació d'un terreny a despit de tota planificació de conjunt: un medi legal de manejar tots els inconvenients segons l'única llei del profit i que permet de veure florir els grans blocs d'habitatges sobre els pocs espais encara lliures. A nivell local intervenen l'Ajuntament i la Comissió d'Urbanisme; a nivell estatal ha estat ja citada la O.S.H. i el P.M.V.; a més, el procediment de les ACTUR (decrets d'intervenció urgent en matèria d'urbanisme), dóna la possibilitat de «catapultar» grans operacions en l'estil de la futura ciutat nova de Riera de Caldes. Això posa als dos nivells el problema de la realitat del poder regional (inexistent) o provincial, representat per la Diputació, la preocupació essencial de la qual és preservar les poques atribucions conferides per la llei del sòl, les competències de la qual no recobreixen de fet més que «la resta de la província», sector que disminueix constanment davant la macrocefalia barcelonina.

La creació d'un nou C.B.D. i l'esboç d'una *city*, expressió de la impronta de les grans firmes sobre la ciutat i de la «terciarització» de Barcelona, tenen com a corolari una sèrie d'expulsions i de conquestes: expulsió de les capes desfavorides de la població víctimes d'una segregació creixent, conquestes que confirmen l'absència d'un nivell de concertació al menys a nivell supra-municipal.

Alteracions i abandonaments caracteritzen totes les temptatives de planificació abusiva de l'eixample, la darrera etapa de les quals descansa sobre la multiplicació dels «edificis singulars»; abandó de projectes que haurien pogut, per un temps, sinó dominar, almenys guiar el creixement.

Conclusió

La urbanització induïda per la concentració d'empreses i la multiplicació del proletariat, que si no és dominada en apariència, sí que sembla de vegades desviada per pressions socials, de fet és sotinguda i mantinguda curiosament per una política raonable en profit d'interessos estrictament particulars. Barcelona és una aposta i un lloc d'enfrontaments. Els mecanismes que regeixen les relacions entre el creixement econòmic d'una metròpolis (fins i tot incompleta i sota tutela), la concentració d'una força de treball i l'expansió urbana revelen un cert nombre d'estratègies desenvolupades pels actors en presència: firmes multinacionals i restes d'una burgesia industrial, poders estatals i locals, classes dirigents i proletariat.

Semblava arribat el moment d'establir un balanç provisional, una actualització sobre la Barcelona dels anys 70, l'endemà del gran creixement humà vingut del sud, en el moment de la saturació i de la dispersió de les activitats nocives i de les classes perilloses cap a la perifèria, la vetlla (?) d'una veritable «planificació» en el quadre de l'àrea metropolitana. Una de les dificultats més grans ha consistit a seguir i perseguir des de fa deu anys un creixement urbà accelerat i multiforme. Els problemes que es plantegen, molt vastos, sobrepassen netament tant el nivell d'un assaig «geogràfic» com el marc de Barcelona; enllà d'aquesta constant, sembla que la solució no pot ésser altra cosa que política.

Resumen. — Breve referencia, redactada por el propio autor, de la tesis doctoral que bajo el título de *Barcelona. Crecimiento de una metrópoli* fue presentada en octubre de 1975 en la Universidad Paul Valéry de Montpellier.

Se señala el contenido de las tres grandes partes de este trabajo, apoyadas continuamente en el establecimiento de relaciones entre el crecimiento económico, la concentración de la población y la producción del espacio edificado. El primer aspecto se dedica al estudio del peso real de la metrópoli y del tipo de metrópoli que Barcelona es. En la segunda parte se considera la magnitud de la acumulación de la mano de obra y la trascendencia de la formación de un cuantioso proletariado. En cuanto al tercer aspecto, se analiza la realidad del crecimiento físico de la ciudad y los cambios espaciales.

Résumé. — Bref exposé, rédigé par le propre auteur, au sujet de la thèse doctorale que sous le titre de *Barcelone: Croissance d'une Métropole*, fut présentée en octobre 1975, à l'Université «Paul Valéry» de Montpellier.

Il s'agit du contenu de trois grandes options comprises dans cette dissertation, qui ont pour but le rapport de forces entre la croissance économique, la concentration de la population et l'exploitation du sol à édifier. La première partie est consacrée à l'étude de l'importance de la métropole et au caractère métropolitain de la ville de Barcelone. Dans la deuxième partie, il est abordé le problème de la grande concentration de main-d'oeuvre et l'ampleur de la formation d'un prolétariat en augmentation. Dans la troisième partie, on analyse la réalité de l'accroissement physique de la ville ainsi que les mutations des emplacements.

Summary. — Short reference, written by the own author, of the doctoral thesis that under the title *Barcelona. Growth of a metropolis* was presented in October 1975 at the Paul Valéry University, Montpellier.

The contents of the three main parts of this work has to be pointed out. They have been backed continually on the establishment of relations among economic growth, concentration of population and production of constructed space. The first aspect is devoted to the study of the real weight of the metropolis and of the type of metropolis which Barcelona is. In the second part the magnitude of accumulation of manpower is taken into consideration as well as the transcendancy of the formation of a numerous proletariat. Regarding the third item, the reality of the physical growth of the city is analyzed as well as the spatial changes.